

CULTURAL BELONGING OF PARTICULAR BURIALS
OF THE "NIZHNEMIKHAILOVKA" TYPE

Burial 2 (8) in the burial mound 1/3 near the vil. Grushevka of the Dnipropetrovsk region and burial 3 from the burial mound 2 near the vil. Sokolovka of the Nikolaev region which were by mistake attributed to the eneolithic epoch are proved to refer to the Chernogorian type of monuments of the Cimmerial culture. The authors emphasize a difference in the pottery of the early eneolithic and the early Iron Age which are a bit evident errors made under excavations and publication of the materials. A professional alik visually. Nature of the revealed mistakes in the attribution of burials lies in the approach to the archaeological source is necessary to eliminate such mistakes in future.

Одержано 12.06.89

Хронологія археологічних пам'яток мідного віку

© М. Ю. Відейко

1988 р. вийшов у світ посібник для студентів-істориків з питань хронології археологічних пам'яток на території України доби міді — бронзи, написаний М. О. Чмиховим та І. Т. Черняковим¹. Названа праця є першим систематичним довідником не лише з хронології, а й з історії, оскільки в ній ґрунтовно викладено як історіографію, так і чималий фактичний матеріал. Особливу увагу привертає розділ, присвячений висвітленню історичних паралелей у розвитку археологічних культур на Близькому Сході та у Південно-Східній Європі IV—III тисячоліть до н. е. Книжка корисна не лише для майбутніх фахівців, а й для всіх, хто цікавиться давньою історією нашої землі.

На жаль, відчувається, що праця зазнала значних скорочень, що подекуди збіднило її зміст. Малий тираж — усього 800 примірників, — робить посібник недоступним не лише для студентів, але й масового читача. В цілому радо вітаючи вихід «Хронології пам'яток епохи міді — бронзи на території України», зупинимося на кількох взаємопов'язаних дискусійних питаннях. Це проблема радіовуглецевого датування археологічних пам'яток та хронологія трипільської культури.

Описанню радіовуглецевого методу датування та використання визначених дат присвячено в посібнику кілька сторінок, на яких викладена й історія його практичного вживання². М. О. Чмихов та І. Т. Черняков критично підходять до можливостей цього методу, особливо — до використання так званих каліброваних дат, і виступають прихильниками «короткої» хронології. На жаль, у розділі не розкривається відмінність між методикою переведення радіовуглецевих дат у календарні, що спричинило виникнення проблеми «занадто глибоких дат», або «удавнення» археологічних культур, навколо чого ведуться суперечки близько двадцяти років. За первісною методикою, що складалась у 50-ті роки, щоб перевести радіовуглецеву дату у календарну (в системі н. е. — до н. е.) досить від одержаної величини відняти число 1950. Наприклад, за цим методом радіовуглецеве визначення «4000 років тому» відповідає 2050 р. до н. е. У вітчизняній літературі найбільш поширені саме таким чином визначені дати³.

¹ Чмихов М. О., Черняков І. Т. Хронологія пам'яток епохи міді — бронзи на території України. — К., 1988. — 180 с.

² Там же. — С. 47, 48, 56, 57.

³ Археология Украинской ССР. — К., 1985.

Поява «виправлених», або «каліброваних», дат пов'язана з подальшим розвитком науки, пошуками достовірного визначення віку пам'яток за радіовуглецевим датуванням. В результаті з'явилося багато конверсійних таблиць для переведення дат за C_{14} у календарні⁴. Докладно історіографію цього питання викладено у монографії Г. Кавторадзе, який переглядав хронологію кавказьких пам'яток доби неоліту — бронзи⁵. Останнім часом більшість фахівців за кордоном використовують такі таблиці. В СРСР ще 1972 р. ставилося питання про необхідність калібрування радіовуглецевих визначень в міру накопичення великих серій дат⁶. Йшлося про те, що перехід до нової методики є лише справою часу, а не принципу. На жаль, це питання поки що залишилося відкритим.

У виборі методики конверсії дат можна було б покласти на сумління дослідників, коли б не прийняте ними з самого початку датування з певною мірою точності. Наприклад, дата 4000 ± 100 років тому означає, що пам'ятка існувала між 4100—3900 рр. тому, або між 2150 та 1950 рр. до н. е. (за старою методикою) чи 2755—2520 рр. до н. е. за таблицею Кларка (калібрована дата)⁷. Отже, у першому випадку можливий час існування якогось об'єкта вкладається в інтервал 200 років, у другому — 235 років. Калібрування не лише «подавнює» пам'ятку, а й знижує точність датування, при цьому дає більш вірогідні результати, бо враховує реальні фізичні процеси. Звичайне переведення дат ці процеси певною мірою ігнорує. Як писав П. Уоррен, за наслідки цього мають нести відповідальність ті археологи, що дозволяють собі ігнорувати закони фізики⁸.

Вважаємо, що настав час глибше розібратись у проблемі радіовуглецевої хронології для нашої території. Дат зібралось чимало, особливо для трипільської та ямної культур, тим більше варто це зробити в процесі підготовки до написання найдавнішої історії України. Слід переглянути ставлення до радіовуглецевих визначень, як абсолютних дат, повною мірою враховувати ступінь їх вірогідності.

Другим дискусійним, з нашого погляду, питанням є ставлення авторів посібника до визначення віку основної енеолітичної культури — трипільської, яка посідає ключове місце у розробці хронології мідного віку на Україні. Після ґрунтовного висвітлення історіографії, М. О. Чмихов та І. Т. Черняков пропонують власну версію щодо абсолютного датування Трипілля — 3400—2200 рр. до н. е.⁹ — вказуючи як альтернативне радіовуглецевому датуванню трипільських пам'яток типологічне датування. Типологічне датування ґрунтується на порівнянні з матеріалами Близького Сходу, які пов'язані вже з історичною хронологією. Остання думка не може викликати ніяких заперечень. Важко погодитися лише з запропонованими результатами такого дослідження.

Початок Трипілля — 3400 р. до н. е. — встановлений дослідниками на підставі синхронізації речей з ранньотрипільського карбунського скарбу і матеріалів Варненського некрополя у Болгарії (сокири). При цьому не враховано, що Карбуна є однією з найпізніших пам'яток Трипілля. А, отже, не може бути точкою відліку існування культури в цілому. Їй передують ще кілька фаз розвитку Трипілля А — Прекукутені¹⁰.

⁴ Clark R. A Calibration Curve for Radiocarbon Dates // *Antiquity*.—1975.— Vol. XLIX.— P. 251—266; Qitta H. The C-14 Chronology of the Central and SE European Neolithic // *Antiquity*.— 1967.— Vol. XLI.— P. 265, 270.— Fig. 1; Picher J., Bailie N. Implications of European Radiocarbon Calibration // *Antiquity*.— 1978.— Vol. LII.— P. 220, etc.

⁵ Кавторадзе Г. К хронологии эпохи энеолита и бронзы Грузии.— Тбилиси. 1983.— С. 3—36.

⁶ Колчин Б. А., Шер Я. А. Абсолютное датирование в археологии // *Проблемы абсолютного датирования в археологии*.— М., 1972.— С. 3—10.

⁷ Clark R. Op. cit.— P. 255—264.

⁸ Warren P. Problems of Chronology in Crete and the Aegean in The Third and Earlier Second Millenium BC // *AJA*.— 1980.— Vol. LXXXIV.— N 4.— P. 487—499.

⁹ Чмихов М. О., Черняков І. Т. Вказ. праця.— С. 65.

¹⁰ Збенювич В. Г. Періодизація і хронологія раннього Трипілля // *Археологія*.— 1980.— Вип. 35.— С. 3—25.

Крім того, речі з Варненського некрополя датуються надто широко, можливо навіть ширше, ніж дозволяють інтервали вірогідності радіовуглецевих дат, що добре видно з праці Я. Маккея, на яку неодноразово посилаються автори¹¹. Згадані в тексті троники з Овчарово та Незвиська теж зустрічаються, починаючи від раннього до пізнього Трипілля і також не дають можливості точно синхронізувати пам'ятки.

Праця ж Я. Маккея, в якій зібрано приклади невідповідності між каліброваними та відносними датами, відбиває насамперед розбіжність між хронологічними системами, побудованими у 50—60-ті роки, та створеними у 70—80-ті роки, що використовували сучасні конверсійні таблиці. Щодо праці Л. С. Клейна, на яку посилаються автори¹², то вона є наочним прикладом зловживання формально-типологічним методом, коли речі відокремлені від контексту та аналогії встановлюються довільно. Через це фахівці здебільшого ігнорують вказане дослідження, розцінюючи його скоріше як курйоз, а не як наукову працю. Відповідне застереження доречно також і щодо навчального посібника.

Таким чином, не можна погодитися із запропонованим М. О. Чмиховим та І. Т. Черняковим датуванням початку трипільської культури — 3400 р. до н. е. Якщо авторів не влаштували радіовуглецеві дати, вони могли б звернути увагу на археомагнітне датування Трипілля, що дає можливість ставити питання не лише про початкову дату, а й про період існування культури в цілому. Кінцеві дати на сьогодні такі: Трипілля В-1 (Зарубинці) — АМ: 201 — XXXV ст. до н. е., Трипілля С-11 (Бринзени III) — АМ: 120 — XXVII ст. та Костешти — АМ: 134 — XXIII ст. до н. е. Тобто Трипільська культура має починатися ще до XXXV ст. до н. е. (Трипілля А — Прекукутені), а проіснувала вона понад 1200 років.

Що стосується нижньої запропонованої межі Трипілля — 2200 р. до н. е. — то не будемо зупинятися на порівнянні трипільських матеріалів з катакомбними, до якого вдаються автори¹³, оскільки не ці аналогії є основними в даному питанні. Переглянемо насамперед такий ключовий для цієї проблеми момент, як датування усатівських мідних кинджалів, який не висвітлюється в посібнику. Дати 2200 р. В. Г. Збенович обгрунтовує тим, що усатівські кинджали аналогічні металевим виробам з Середземномор'я, які датуються II ранньомінойським — I середньомінойським періодами, а точніше 2400—2200 рр. до н. е. Усатівські пам'ятки в цілому припадають на період з 2400 до 2000 р. до н. е.¹⁴ Нині пам'ятки РМІ датовано 2900—2300, а СМІ — 2150—1800 р. до н. е., тобто в межах 2900—1800 р. до н. е.¹⁵ Отже, датування усатівських кинджалів визначається з точністю до 1100 років. Проте 1982 р. Н. В. Риндіною та Л. В. Коньковою це датування було переглянуто з огляду не лише на їх типологію, а й з урахуванням технології виготовлення¹⁶. Останнє дало підставу визначити анатолійське походження великих усатівських кинджалів, аналогії яким походять до змішаних троянських колекцій, котрі не можна надійно датувати у вузькому інтервалі. Однак їх абсолютна хронологія встановлюється у межах другої половини III тис. до н. е. Анатолійські аналогії походять з Трої II та змішаних колекцій Трої II—V, Аладжа-Гуюка тощо. Датування Трої II дискусійне. Д. Істон відносить Трою II до 3100—2560, Ж. Якар — до 2800—2500, К. Ренфрю (за каліброваними датами) —

¹¹ *Makkey J. Diffusionism, antidiffusionism and Chronology: Some General remarks // ААН.— 1985.— XXXVII.— N 1, 2.— P. 3—12.*

¹² *Клейн Л. С. О дате Карбунского клада // Проблемы археологии.— Л., 1968.— Вып. 1.— С. 5—74.*

¹³ *Чмихов М. О., Черняков І. Т. Вказ. праця.— С. 64.*

¹⁴ *Збенович В. Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья.— К., 1974.— С. 142, 143.*

¹⁵ *Warren P. Op. cit.— P. 499.*

¹⁶ *Риндіна Н. В., Конькова Л. В. О происхождении больших усатовских кинжалов // СА.— 1982.— № 2.— С. 30—42.*

2800—2350 р. до н. е.¹⁷ Дискусійною є фактично лише початкова дата — 3100 чи 2800 р. до н. е., оскільки нижня — 2500 — надійно обґрунтована через синхронізацію могильника Дорак з фараоном V династії Сахурі¹⁸, тобто не раніше 2558 р. до н. е. Отже, усатівські пам'ятки можна датувати між 3100—2500 р. до н. е., якщо справді користуватися типологічними зіставленнями. Щодо радіовуглецевих дат, то вони виглядають таким чином:

<i>Ku-870</i> : 4670 ± 110 р.	2720 ± 110 р. до н. е.	калібровані дати:
<i>Le-645</i> : 4340 ± 65 р.	2390 ± 65 р. до н. е.	3086 ± 301 р. до н. е.
<i>Bin-629</i> : 4400 ± 100 р.	2450 ± 100 р. до н. е.	3168 ± 299 р. до н. е. ¹⁹
<i>Ucia-1642B</i> : 4375 ± 110 р.	2425 ± 110 р. до н. е.	
<i>Ucia-1642</i> : 4330 ± 60 р.	2380 ± 60 р. до н. е. ²⁰	

Незалежно від методики переведення в календарні, радіовуглецеві дати в загальному погоджуються з результатами, одержаними за допомогою традиційних методів датування. Некалібровані дати вкладаються між 2830—2315, а калібровані — між 3467—2785, типологічне датування — між 3100—2500 рр. до н. е. В цілому фінал Трипілля визначається з точністю до дев'ятисот років. Проте коли визначити пріоритет датування, пов'язаного з історичною хронологією Близького Сходу, а також радіовуглецевих визначень, конверсія яких здійснена з урахуванням сьогоденного рівня природничих наук, то нижня межа трипільської культури має проходити там, де стикаються дати, визначені за допомогою обох методів, а саме — XXIX—XVIII ст. до н. е. Слід проте зазначити відносність цієї межі, оскільки невідомо, чи належать усатівські кинджали та зразки вугілля до найпізніших трипільських пам'яток.

Наведені дані дають підставу не погодитися з датуванням трипільської культури, запропонованим М. О. Чмиховим та І. Т. Черняковим у межах 3400—2200 рр. до н. е. Хронологічна схема трипільської культури потребує подальших наукових досліджень, особливо в аспекті синхронізації історичних процесів Стародавнього Сходу та Південно-Східної Європи.

У посібнику спостерігаються деякі невідповідності такої синхронізації. Наприклад, пам'ятки початку пізнього Трипілля синхронізовано з часом створення царських гробниць Ура, 2500 р. до н. е.²¹ Однак це не можна припустити, якщо виходити з неприйняття каліброваних радіовуглецевих дат:

дати гробниць Ура	калібровані	некалібровані
BM-64:	1979 ± 150	2480 ± 150 р. до н. е.
BM-70:	2080 ± 150	2500 ± 150 р. до н. е.
BM-76:	2040 ± 150	2495 ± 150 р. до н. е.
P-724	2010 ± 59	2490 ± 59 р. до н. е. ²²

У даному випадку провадиться синхронізація Трипілля з його «некаліброваною хронологією» з системою, побудованою на виправлених датах, що недопустимо. За запропонованою синхронізацією Трипілля В відповідає часу будівництва пірамід (між 3100—2800 р. до н. е.) у Єгипті. Куди ж у такому випадку віднести усатівські пам'ятки, які за

¹⁷ *Easton D.* Towards a chronology of the Anatolian early Bronze Age // *AS.*— 1976.— Vol. XXVI.— P. 161—163; *Yakar J.* Troy and Anatolian Early Bronze Age Chronology // *AS.*— 1979.— Vol. XXIX.— P. 23—69; *Renfrew C.* Sitagroi Radiocarbon and the Prehistory of Europe // *Antiquity.*— 1971.— Vol. XLV.— P. 275—282.

¹⁸ *Easton D.* *Op. cit.*— P. 163.

¹⁹ *Кавторадзе Г.* Указ. соч.— С. 66. Конверсію здійснено за шкалою Р. М. Кларка.

²⁰ *Телегін Д. Я.* Радіокарбонне і археомагнітне датування трипільської культури. // *Археологія.*— 1985.— Вип. 52.— С. 10—22.

²¹ *Чмихов М. О., Черняков І. Т.* Вказ. праця.— С. 172.

²² *Кавторадзе Г.* Указ. соч.— С. 14.

типологічним методом мають бути датовані саме цим часом? Де має починатися пізні Трипілья С-І? Скорочення часу існування трипільської культури, зроблене авторами, порушило синхронізацію історичних процесів з суміжними регіонами.

Розглянуті проблеми з часом знайдуть нове вирішення, у якому будуть враховані всі нові можливості та факти. Те, що М. О. Чмихов та І. Т. Черняков не обходять у своїй праці дискусійних моментів, значною мірою стимулює читача до власних пошуків на ниві хронології стародавнього світу. Якщо в майбутньому посібник вдасться розширити, бажано було б насамперед збільшити обсяг бібліографії з питань хронології як надійний дорічковказ у цих пошуках.

М. Ю. Видейко

ХРОНОЛОГИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ЭПОХИ МЕДИ

Учебное пособие по вопросам хронологии эпохи меди—бронзы на территории Украины, написанное Н. А. Чмыховым и И. Т. Черняковым, представляет несомненный интерес для студентов-историков, специалистов и всех, кого увлекают вопросы древней истории Украины. В работе поставлен ряд дискуссионных вопросов, в том числе о радиуглеродном датировании и хронологии трипольской культуры.

На наш взгляд, негативное отношение к калиброванным радиоуглеродным датам можно оспаривать, учитывая последние достижения в области естественных наук. Однако трудно согласиться с датированием трипольской культуры в пределах 3400—2200 гг. до н. э. даже при определении дат типологическим методом. Новые разработки в этой области не противоречат принятым большинством специалистов датам 4000—2500/2400 гг. до н. э., которые с учетом калиброванных радиоуглеродных определений могут быть и пересмотрены в сторону удревнения.

В связи с этим вызывает сомнение синхронизация Триполья с историей Древнего Востока, предложенная в пособии. В построении хронологических схем для Ближнего Востока, использованных авторами, взяты калиброванные даты, что делает невозможным синхронизацию их с «некалиброванной» хронологией трипольской культуры. Поднимаемые Н. А. Чмыховым и И. Т. Черняковым дискуссионные вопросы хронологии особенно важны в преддверии написания древней истории Украины.

М. Ю. Видейко

CHRONOLOGY OF ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF ENEOLITH

A manual on problems of chronology of the copper-bronze epoch in the territory of the Ukrainian SSR written by N. A. Chmykhov and I. T. Chernyakov, the book is of indispensable interest for students-historians, specialists and for all engaged in problems of the ancient history of the Ukraine. The book embraces some discussion problems, the radiocarbon dating and chronology of the Tripolian culture included.

In the author's opinion, a negative relation to radiocarbon-calibrated dates may be disputed with allowance for the latest achievements in the field of natural sciences. But it is difficult to agree with dating of the Tripolian culture as between 3400 B.C. and 2200 B.C. even if determining the dates by the typological method. New gains in this field do not contradict to dates 4000-2500/2400 B.C. adopted by most of specialists. In addition these dates with allowance for calibrated radiocarbon datings may be revised to be made more ancient.

That is why there is certain doubt in synchronization of Tripolie with the history of the Ancient East as it is suggested in the manual. Chronological schemes for the Near East used by the authors of the manual are based on calibrated dates, which makes impossible their synchronization with "noncalibrated" chronology of the Tripolian culture. The disputable problems on chronology advanced by N. A. Chmykhov and I. T. Chernyakov are especially important on the threshold of writing of the ancient history of the Ukraine.

Одержано 10.03.89